

УДК 001.93].929 Милорадович

О.О. Коваленко

РОДИНА ТУМАНСЬКИХ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Г.О. МИЛОРАДОВИЧА

У статті проаналізовано публікації історика і громадського діяча Г.О. Милорадовича, присвячені представникам родини Туманських, які залишили помітний слід у вітчизняній історії та культурі.

Ключові слова: Туманські, Г.О. Милорадович, козацька старшина, історія та генеалогія дворянства.

У другій половині XIX – на початку XX ст. в Україні спостерігалось зростання інтересу до історії дворянської верстви, яка значною мірою походила з козацької старшини. Інтенсивне нагромадження фактичного матеріалу, вдосконалення спеціальних дослідницьких методик сприяли становленню генеалогії як наукової дисципліни [1, 108-109]. Саме тоді побачили світ численні історико-генеалогічні студії представника консервативного напрямку у вітчизняній історіографії Г.О. Милорадовича (1839-1905), якого сучасники небезпідставно називали «Нестором дворянства» [2]. Ще замолоду Г.О. Милорадович зацікавився історією свого роду й досліджував її до кінця життя. Значний інтерес у Г.О. Милорадовича викликали також представники родини Туманських, з якої походила його мати. Відтак, вони цілком закономірно посіли важливе місце у наукових практиках Г.О. Милорадовича.

У 1858 р. спочатку на шпальтах неофіційної частини «Черниговских губернских ведомостей», а потім окремою книгою було оприлюднено студію 19-річного Г.О. Милорадовича «Василий Григорьевич Туманский (Биографический очерк)» [3]. Як зазначив автор, В.Г. Туманський «с ранних лет посвятил себя на службу родины своей»: у 1738 р. він став військовим канцеляристом, згодом полковим писарем, бунчуковим товаришем і нарешті за К.Г. Розумовського у 1762 р. обійняв уряд генерального писаря. Після усунення в 1764 р. від влади останнього гетьмана В.Г. Туманський знайшов спільну мову з російськими урядовцями і був «определен в Малороссийскую коллегию членом, в числе четырех малороссийских членов; в действительные статские советники уже произведен за то, что, находясь у дел бывшей Генеральной канцелярии, нес особливые труды, по его способности и искусству, ... в заседании в коллегии и по особо поручаемым ему делам относительно строений публичных и колонистов в Малой России поселенных» [3, 2-3]. Значний інтерес у контексті сімейної історії становили виявлені й опубліковані Г.О. Милорадовичем 12 листів до В.Г. Туманського від російських можновладців П.О. Румянцева-Задунайського, О.А. Безбородька, П.В. Завадовського, О.Б. Куракіна та Г.М. Теплова,

датованих 1770-1795 рр. [3, 4-20].

За своїм змістом ця книга Г.О. Милорадовича виходила далеко за межі біографії В.Г. Туманського й містила відомості про інших представників цієї родини, зокрема урядовця і перекладача І.Г. Туманського, історика і видавця Ф.Й. Туманського [3, 20-23]. Особливий інтерес у Г.О. Милорадовича викликала творчість «поэта пушкинской эпохи» В.І. Туманського. Аби читач міг скласти уявлення про його доробок, Г.О. Милорадович передрукував у своїй книзі 10 поезій В.І. Туманського, опублікованих протягом 1823-1825 рр. в альманасі К.Ф. Рилєєва та О.О. Бестужева «Полярная звезда» – як слушно зазначив дослідник, «издании довольно редком в настоящее время» [3, 24-33]. Г.О. Милорадович зауважив, що «лира поэта умолкла и... он не издал полного собрания своих стихотворений», хоча вони роблять «честь не только Туманскому, но и всей литературе тогдашней». Г.О. Милорадович навів також відомості ще про одного призабутого поета першої половини XIX ст. Ф.А. Туманського і текст його відомого вірша «Птичка» [3, 34-35]. Г.О. Милорадович включив до книги кілька документів, пов'язаних з життям і діяльністю його діда генерал-майора Г.В. Туманського, зокрема, «найденные по его смерти «мысли», набросанные им, вероятно, в печальном расположении, на французском языке». Загалом, на думку Г.О. Милорадовича, Г.В. Туманський «выходил из круга обыкновенных людей ... имел разностороннее образование, был умен, начитан, ласков, обходителен, мил в обществе и кроме этого соединял в себе талант нравиться всем и быть в уважении всех знавших его» [3, 36-43]. Наприкінці своєї книги Г.О. Милорадович надрукував схематичний родовід Туманських [3, 44-47]. До речі, студія молодого дослідника не залишилась непоміченою: наступного 1859 р. у часописі «Русское слово», а потім у неофіційній частині «Черниговских губернских ведомостей» з'явилась рецензія письменника В.В. Крестовського, підписана криптонімом «В-д К-ий», автор якої висловив подяку Г.О. Милорадовичу за те, що він «напомнил о полузабытом Туманском, которого стихотворения даже не были изданы в полном составе, отдельною книжкою, тогда как по красоте своей они так и просятся в отдельный по возможности полный сборник» [4, 275].

Практично водночас Г.О. Милорадович опублікував у неофіційній частині «Черниговских губернских ведомостей», а потім окремою брошурою під криптонімом «К.К.П...» нарис про маєток Туманських – «Хутор Вознесенск» [5]. Дослідник з'ясував, що генеральний писар В.Г. Туманський придбав його під іншою назвою – Дем'янівський у одного з представників родини Туманських і передав у спадок дідові Г.О. Милорадовича по матері Г.В. Туманському. Він дав хутору нову назву Вознесенськ і спорудив тут «винокурный каменный

завод на 1000 пудов ржаної муки», для якого закупив у Москві необхідне обладнання. Г.В. Туманський також звів на хуторі «4 господских флигеля и между ними желал построить господский дом, планы были готовы, но преждевременная смерть похитила все мечты владельца». Протягом 1811-1840 рр. маєтком володіла його удова, а з 1840 р. – її дочка С.Г. Туманська – мати Г.О. Милорадовича [5, 1-2, 13-15].

У середині XIX ст. до складу Вознесенської економії входили хутори Вознесенськ і Василівський, села Есмань, Берези й Вереміївка. На підставі виявлених у фамільному архіві документів Г.О. Милорадович навів відомості про чисельність місцевого населення за даними ревізій 1834 і 1850 рр., а також впорядкував «сравнительную таблицу доходов с Вознесенской экономии» у 1811-1826 й 1841-1856 рр. Він зауважив, що С.Г. Туманській належить «при 250 душах более 3000 десятин» землі, «из коих неудобной почти нет», причому здебільшого чорнозему, а також близько 600 десятин дубового і соснового лісу. Крім поміщицької гуральні в економії функціонували млин, цегельня і ткацька фабрика, на якій виготовлялись «весьма хороший холст, салфетки, скатерти с узорами». Місцеві селяни, як зауважив Г.О. Милорадович, займаються переважно землеробством. Через нестачу сінокосів на двір припадає 2-4 голови худоби «и то для домашних работ». Бджільництво і рибальство мають допоміжний характер. Г.О. Милорадович із захопленням описав фамільне гніздо Туманських на хуторі Вознесенськ: «Дом помещичий, окруженный обширным двором, стоит на возвышенном месте. Большой примыкающий к нему сад расположен на скалах двух гор, живописно растянутых и пересеченных *задумчивою* (курсив автора. – О.К.) Эсманью. Вид с террасы верхнего сада восхитительный и во всякое время привлекателен» [5, 15-19]. Слід додати, що в розпорядженні Г.О. Милорадовича опинились фамільний архів і бібліотека Туманських, що зберігалися у будинку на хуторі Вознесенськ. Відтак він виявив і опублікував у своєму нарисі добірку листів до В.Г. Туманського і Г.В. Туманського, а також два накази імператора Олександра I останньому з них [5, 4-13]. Крім того, працюючи над нарисом про хутір Вознесенськ, Г.О. Милорадович виявив «в числе книг прадеда своего» В.І. Туманського рукописний збірник С.В. Лукомського «Собрание историческое», впорядкований близько 1770 р., і передав його чоловіку своєї тітки по матері Д.О. Санковському, від якого пам'ятка перейшла до П.О. Куліша й нарешті потрапила до Тимчасової комісії для розгляду давніх актів при Київському, Подільському і Волинському генерал-губернаторі. Вміщений у збірнику С.В. Лукомського щоденник польського історика С. Окольського було опубліковано в 1864 р. у додатку до 4-го тому Літопису С. Величка [6, 38].

Г.О. Милорадовичу належить значний внесок у вивчення життя і творчості призабутого поета першої половини XIX ст. В.І. Туманського. Він довгий час збирав поетичні тексти й епістолярію В.І. Туманського і в 1881 р. нарешті реалізував свою давню мрію – видав збірник його творів [7]. До нього увійшли поезії, опубліковані протягом 1817-1840 рр. у різноманітних журналах та альманахах, а також деякі тексти, виявлені в листах і популярних натовді родинних альбомах. Г.О. Милорадович включив до книги бібліографію публікацій В.І. Туманського і стислий історико-генеалогічний нарис про родину Туманських в цілому. Літературознавці згодом закидали Г.О. Милорадовичу брак фахової підготовки й друкарські помилки та огріхи [8, 26-27], але це не завадило його подальшим студіям.

У 1890 р. Г.О. Милорадович оприлюднив два неопубліковані листи О.С. Пушкіна до В.І. Туманського з цікавими коментарями і стислою біографією останнього [9]. Він також висловив припущення, що інші листи великого поета до свого приятеля вірогідно «сохраняются в с. Апанасовке Гадяцкого уезда в имении племянника М.В. Туманского, в котором Василий Иванович Туманский умер в 1860 г.» [9, 5]. Наступного 1891 р. Г.О. Милорадович опублікував збірник листів В.І. Туманського до двоюрідної сестри С.Г. Туманської – справжньої музи поета [10]. Дослідник творчості В.І. Туманського С.М. Брайловський у своїй докладній рецензії на цю книгу наголосив, що його листи не тільки виразно характеризують «отношение Туманского к его родственнице, но в то же время они дают обильный материал для знакомства с личностью забытого теперь поэта и со взглядами его на многие явления современной ему жизни» [11, 447]. Крім того, до збірника увійшли згадані вище листи О.С. Пушкіна, лист В.І. Туманського до В.К. Кюхельбекера й 16 його поезій, що не потрапили до видання 1881 р. С.М. Брайловський зазначив також, що «книжка отпечатана изящно, на хорошей бумаге и довольно аккуратно (несколько опечаток нельзя ставить в грех). Принимая во внимание интерес писем В.И. Туманского, нельзя не быть признательным графу Г.А. Милорадовичу за издание их» [11, 452].

Слід зазначити, що листи В.І. Туманського до своєї матері Г.О. Милорадович надрукував після її смерті, що сталася в серпні 1890 р. У поминальній статті «Памяти Софии Григорьевны Милорадович» він лаконічно зауважив, що В.І. Туманський «посвятил много своих стихотворений своей двоюродной сестре и сообщал ей все выходящее в тогдашней русской и французской литературе» [12, 1]. Насправді Г.О. Милорадович добре знав усі подробиці романтичних взаємин між ними, які нещодавно відтворив у своїй книзі «Наш друг Туманский» Ю.С. Шемшученко [13, 124-150], але

із зрозумілих причин не акцентував на них увагу читачів. Г.О. Милорадович з глибокою повагою ставився до своєї матері. «Отличительными свойствами почившей, – писав він, – были непреклонная воля, влиянию которой подчинялось все окружающее, прозорливый ясный ум, быстро и цельно схватывающий сложные обстоятельства, верное понимание людей и их побуждений и намерений, так что без преувеличения можно сказать, что она видела людей насквозь» [14]. У присвячених їй публікаціях Г.О. Милорадович навів також цікаві відомості про інших представників фамілії Туманських та їхні родинні зв'язки.

Тим часом Г.О. Милорадович і С.М. Брайлівський продовжували паралельно досліджувати життя і творчість В.І. Туманського. Г.О. Милорадович віддав належне компетентності й заповзятості С.М. Брайлівського й у квітні 1903 р. звернувся до нього з пропозицією об'єднати зусилля і спільно підготувати нове максимально повне зібрання творів В.І. Туманського. У листуванні між ними, як згадував С.М. Брайлівський, «установлювався план издания, определялся состав его, разыскивались бумаги поэта у родных». З'ясувалося, зокрема, що В.І. Туманський писав не лише поезії, але й прозу [15, 2].

Крім того, Г.О. Милорадович чув від своєї матері та її двоюрідних братів Д.В. Кочубея і О.В. Кочубея, що В.І. Туманський свого часу написав нарис історії Державної Ради Російської імперії, на службі в якій він перебував у 1839 – 1846 рр., і власноруч підніс його Миколі І. Втім, з незрозумілих наразі причин В.І. Туманський не завершив так вдало розпочату справу – опубліковано його працю не було, а подальша доля рукопису довгий час залишалася невідомою. Згодом громадський діяч, краєзнавець і колекціонер П.Я. Дорошенко придбав рукопис В.І. Туманського «вместе с другими бумагами» у його брата і в 1903 р. подарував їх Г.О. Милорадовичу, який того ж таки року оперативно надрукував «Опыт истории Государственного Совета» В.І. Туманського в «Русском архиве», «Черниговских губернских ведомостях» і видав окремою книгою в Чернігові [15, 22; 16]. У березні наступного 1904 р. Г.О. Милорадович подарував рукопис цієї праці В.І. Туманського зі своїм розлогим дарчим написом Імператорській Публічній бібліотеці в Санкт-Петербурзі [17].

Робота над зібранням творів В.І. Туманського успішно просуvalася, але в серпні 1905 р. Г.О. Милорадович несподівано помер, і С.М. Брайлівському довелося самостійно завершувати цей проект. Зрештою за посередництвом редактора журналу «Исторический вестник» С.М. Чубинського (до речі, доброго знайомого Г.О. Милорадовича) публікацію збірника у 1912 р. погодився профінансувати відомий видавець О.С. Суворін. «Такова краткая история настоящей книги, – підсумував у передмові С.М. Брайлівський,

– которая, по всей справедливости, должна быть посвящена памяти покойного гр. Г.А. Милорадовича, питавшего чувство глубокой любви и уважения к родственнику и другу своей достоуважаемой матери Софии Григорьевны» [15, 2].

На початку ХХ ст. у вітчизняному науковому просторі достатньо чітко окреслилась тенденція до створення узагальнюючих праць з генеалогії та геральдики [1, 108-109, 169-170]. Певні підсумки своїх історико-генеалогічних студій Г.О. Милорадович підбив у книзі «Малороссийское дворянство», опублікованій 1890 р. у Чернігові. Вона містила 20 ретельно опрацьованих родоводів відомих козацько-старшинських фамілій, нобілітованих російським урядом. До книги увійшов, зокрема, і родовід Туманських, що складався з двох частин – власне родовідного розпису і стислої історії роду [18, 9-14]. До розпису потрапили понад 60 осіб чоловічої статі й близько 30 – жіночої, починаючи від Ігнатія Туманського (середина ХVІІ ст.) і закінчуючи Олександром Туманським, який народився у 1869 р. (загалом 8 колін). Для порівняння зазначимо, що у найповнішому на сьогодні родоводі Туманських, упорядкованому на початку ХХ ст. В.Л. Модзалевським за участю П.Я. Дорошенка, згадуються понад 80 осіб чоловічої статі й близько 50 – жіночої [19, 61-82]. Згідно з фамільною легендою, Г.О. Милорадович зазначив, що Туманські походили з польської шляхти й у другій половині ХVІІ ст. перебрались спочатку на Правобережну, а потім на Лівобережну Україну. Водночас він звернув увагу на брак джерел, які б могли удокументувати першовитоки роду, але були втрачені під час моровиці на початку ХVІІІ ст. З-поміж численних представників цієї родини Г.О. Милорадович виокремив Г.Т. Туманського, який «определился в военную малороссийскую службу благодаря гетману Скоропадскому», а згодом «принял духовный чин и сделался протопопом Басанским», та його п'ятьох синів Василя, Андрія, Йосипа, Федора й Івана. «Эти братья Туманские, – підкреслив Г.О. Милорадович, – суть предки разных ныне существующих отраслей фамилии Туманских» [18, 13]. Добрим словом згадав історик свого діда по матері Г.В. Туманського, поета В.І. Туманського, історика і видавця Ф.Й. Туманського та ін. Нарешті Г.О. Милорадович навів опис фамільного герба родини Туманських, який складався «из щита, имеющего красное поле, в нем изображен золотой крест, и внизу с левой стороны серебряный полумесяц, рогами к кресту обращенный, щит увенчан дворянским шлемом и короною с павлиными перьями, намет на щите красный и голубой, подложенный золотом» [18, 14].

Знаковим явищем у розвитку генеалогії в Україні стала видана в 1901 р. капітальна праця Г.О. Милорадовича «Родословная книга Черниговского дворянства», в шостій частині якої («Древние, благородные дворянские роды») було

вміщено й дещо спрощений родовід Туманських (усього 66 осіб чоловічої статі й 20 – жіночої) [20, 202-207]. Специфічна структура видання вимагала від упорядника пояснення того факту, що деякі представники родини Туманських потрапили до інших частин родовідних книг. Г.О. Милорадович з цього приводу зазначив: «Все они служили Российскому престолу, были жалованы поместьями и внесены были [наприкінці XVIII ст. – О. К.] в 6-ю часть родословной книги Киевского и Новгород-Северского наместничеств, но Герольдиею окончательно не утверждены в дворянстве, как равно и дальнейшие их, Туманских, потомки, за отсутствием доказательств о происхождении. Почему многие из Туманских впоследствии внесены во 2-ю и 3-ю части родословной книги по военным и гражданским заслугам» [20, 206-207].

Загалом Г.О. Милорадовичу вдалося створити яскравий груповий портрет кількох поколінь родини Туманських, яка відіграла помітну роль в історії України та Росії. Його студії були насичені фактичним матеріалом, запозиченим здебільшого з родинних архівів, і мали апологетичний характер, що значною мірою характеризувало усю тогочасну історико-генеалогічну літературу. Та незважаючи на це, доробок Г.О. Милорадовича в цілому і його студії, присвячені представникам родини Туманських зокрема, заслуговують на увагу і критичне осмислення в контексті новітніх дослідницьких стратегій «нової сімейної історії» та мережевої моделі історичної науки [21, 173-175; 22, 34-36; 23, 58, 78, 88].

Посилання

1. Томазов В.В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.) / В.В. Томазов. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2006. – 284 с.
2. Коваленко О.О. Історія та генеалогія козацької старшини у науковій спадщині Г. Милорадовича / О.О. Коваленко // Батуринські читання – 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин, 2007. – С. 137-143.
3. Милорадович Г.А. Василий Григорьевич Туманский (Биографический очерк) / Г.А. Милорадович. – Чернигов: В Губернской типографии, 1858. – 48 с.
4. К-ий В-д. [Рец.]: Василий Григорьевич Туманский (Биографический очерк). – Чернигов: В Губернской типографии, 1858. – 48 с. / В-д К-ий // Черниговские губернские ведомости. – 1859. – № 36. – Часть неофициальная. – С. 273-275.
5. К. К. П... [Милорадович Г.А.]. Хутор Вознесенск / К.К.П... [Г.А. Милорадович]. – Чернигов: В Губернской типографии, 1857. – 19 с.
6. Милорадович Г.А. Сказания о роде дворян и графов Милорадовичей / Г.А. Милорадович. – СПб.: Типография В.С. Балашева и К^о, 1894. – 44 с.
7. Милорадович Г.А. Стихотворения Василия Ивановича Туманского (1817-1839) с присовокуплением статьи о семействе Туманских и библиографической статьи о стихотворениях В.И. Туманского / Г.А. Милорадович. – СПб.: Типография И. Габермана, 1881. – 176 с.
8. Брайловский С. Василий Иванович Туманский / Издание журнала «Пантеон литературы» / С. Брайловский. – СПб.: Типография Н.А. Лебедева, 1890. – 48 с.

9. Милорадович Г.А. Два неизданных письма А.С. Пушкина к В.И. Туманскому / Г.А. Милорадович. – Чернигов: Типография Губернского правления, 1890. – 10 с.

10. Милорадович Г.А. Письма Василия Ивановича Туманского и неизданные его стихотворения. – Чернигов, 1891. – 152 с.

11. Брайловский С.Н. [Рец.]: Милорадович Г.А. Письма Василия Ивановича Туманского и неизданные его стихотворения / С.Н. Брайловский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1891. – Август. – Часть ССLXXVI. – С. 446-453.

12. [Милорадович Г.А.] Памяти Софии Григорьевны Милорадович / [Г.А. Милорадович]. – Чернигов: Типография Губернского правления, 1890. – 2 с.

13. Шемшученко Ю.С. Наш друг Туманский (К 200-летию со дня рождения) / Ю.С. Шемшученко. – К.: Издательский дом «Юридична книга», 2000. – 654 с.

14. [Милорадович Г.А.] Памяти Софии Григорьевны Милорадович / [Г.А. Милорадович] // Черниговские губернские ведомости. – 1890. – 6 сентября. – Часть неофициальная. – С. 4.

15. Брайловский С.Н. Василий Иванович Туманский. Стихотворения и письма. – СПб.: Издание А. С. Суворина, 1912 – 434 с.

16. Милорадович Г.А. Опыт истории Государственного Совета. Сочинение В.И. Туманского / Г.А. Милорадович // Русский архив. – 1903. – № 9. – С. 153-176.

17. Відділ рукописів Російської національної бібліотеки, ф. 794, спр. 8, арк. 1-4.

18. Милорадович Г.А. Малороссийское дворянство / Г.А. Милорадович. – Чернигов: Типография Губернского правления, 1890. – 63 с.

19. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник / В.Л. Модзалевский. – К., 1998. – Т. V. – Вып. 2. – С. 61-82.

20. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г.А. Милорадович. – СПб.: Санкт-Петербургская Губернская типография, 1901. – Т. II. – Часть 6. – С. 1-226 (окремої пагінації).

21. Репина Л.П. Социальная история и историческая антропология: новейшие тенденции в современной британской и американской медиэвистике / Л.П. Репина // Одиссей – 2000. Личность и общество. – М., 1990. – С. 167-181.

22. Колесник І.І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей / І.І. Колесник // Український історичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 26-37.

23. Колесник І.І. Мережева модель науки (новий проект української історіографії) / І.І. Колесник // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2009. – Вип. 4. – С. 54-88.

Коваленко О.А. Семейство Туманских в научном наследии Г.А. Милорадовича

В статье проанализированы публикации историка и общественного деятеля Г.А. Милорадовича, посвященные представителям семейства Туманских, которые оставили заметный след в отечественной истории и культуре.

Ключевые слова: Туманские, Г.А. Милорадович, казацкая старшина, история и генеалогия дворянства.

Kovalenko O.O. Tumansky family in the scientific legacy of H. O. Myloradovych

In the article, H. O. Myloradovych's studies, devoted to the members of Tymansky family, that left a significant trace in the native history and culture, are analyzed.

Key words: G. O. Myloradovych, Tumansky, cossack foremen, history and genealogy of nobles.

10.04.2013 p.